

Mescitten Medreseye Dönüşümün Kurumsal ve Düşünsel Açıdan İncelenmesi

Jawad Siddiqi*

Öz

İslâm eğitim tarihi sürecinde (İslâm eğitim tarihinde) eğitim-öğretim mescit/camii başta olmak üzere farklı mekânlarda medreselerin kuruluşuna kadar sürdürülmüştür. Söz konusu tarihsel süreçte medreselerin kurulması, eğitim-öğretimin kurumsal bir mekâna kavuşmasını sağlamıştır. Bu kurumsal gelişim ve değişim süreciyle beraber düşünsel anlamda eğitim hareketlerinin amaçlarında da farklılıklar meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu iki unsur; ilki, eğitim faaliyetinin yapıldığı mescitlerin medreseye dönüşümü: bu değişimin hangi evrelerden geçmesi, ikincisi, Hz. Peygamber (s.a.v.) den sonra İslâm âlimlerince İslâm'ı anlama anlayışlarıyla eğitim amaçlarındaki değişimin neler olması bu çalışmanın problem sorusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada İslâm eğitim kurumlarının mescitten medreseye dönüşümü ve gelişiminin kurumsal ve düşünsel açıdan olmak üzere iki başlık altında ele alınıp incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mescit, Medrese, Eğitim, Eğitim tarihi

Abstract

Examining from the perspective of institutional and intellectual transformation from the mosque to the madrasa

In the process of education history of the Islamic (In the history of Islamic education), education-teaching masjid / mosque especially was continued until the establishment of madrassas in different venues. Mentioned in the historical process, establishment of madrassas, education-teaching gained an institutional space. In the sense of ideational, together with this organizational development and change processes also the aim of educational movements occurred differences. Therefore, these two elements; firstly, mosque that the educational activities undertaken conversion of the madrasa: this change which pass through the stages, and the secondly, after the Prophet (pbuh) according to Islamic scholars with understand Islam What is the change in their educational goals, the problem of this study is this question. In this study are intended to be handled and analyzed under two headings that have Islamic educational institutions from the mosque to madrasa

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, cevata@ktu.edu.tr

Jawad Siddiqi

transformation and development that including institutional and intellectual terms.

Key Words: *Mosque, Madrassa, Education, History of education*

Atıf: Jawad Siddiqi, "Mescitten Medreseye Dönüşümün Kurumsal ve Düşünsel Açıdan İncelenmesi", KTÜİFD, c. 1, sy. 2, Güz/2014, s. 147 - 163.

Giriş

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'e nazil olan “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*”¹ ilk vahiyden itibaren kendisinin ve daha sonra “*Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) kalk ve uyar*”² ayetlerinin nüzulüyle kitlelerin din eğitimi başlamıştır. Kur’an mesajı genel hatlarıyla Hz. Muhammed (s.a.v) başta olmak üzere birey ve toplumun eğitimini hedeflemiştir. Müslümanların ilk muallimi Hz. Muhammed (s.a.v) yaklaşık 13 yıllık meşakkatli geçen Mekke döneminde tebliğ ve din eğitimi görevini sahabenin evlerinde, panayırarda veya insanların bir araya geldiği mekânlarda yapmaya ve yerine getirmeye çalışmıştır.

İslâm’ın zuhur ettiği ilk dönemde Mekke’de eğitim müesseselerinden söz etmek çok zordur. Bilgi aktarımı ise “sema’ yolu” denilen işitme ve ezberleme yöntemiyle yapılmaktaydı.³ Mekkeliler ticaret gayesiyle gitmiş oldukları gelişmiş şehirlerden yazıyı öğrenmişlerdir. Hicaz’da, yazı öğretimini başlatan ve meslek edinen ilk şahıs, Vadi el-Kura’dan bir adam idi. Bu şahıs Mekke’de yerleşmiş ve ahaliye yazıyı öğretmiştir. Böylece okuma yazma Arap yarımadasında yaygınlaşmaya başlamıştır.⁴ Ancak bu okuma yazma çok yavaş seyir ettiği için İslâm’ın zuhuru sırasında Mekke’de okuma yazma bilenlerin sayısı 17 kişiyi aşmamıştır.⁵ Medine’de ise on bir kişiden bahsedilmektedir.⁶

Hz. Muhammed (s.a.v) Medine’ye hicretinden sonra Mescid-i Nebevî’yi inşa etmiştir. Müslümanların ibadethanesi olarak inşa edilen Mescid-i Nebevî aynı zamanda Hz. Peygamber’in (s.a.v) din eğitimi ve tebliğ görevini yerine getirdiği yer olarak kullanılmıştır. Bu manada Mescid-i Nebevî Müslümanlar için inşa edilen ilk ibadethane ve aynı zamanda Hz. Peygamber’in (s.a.v) tebliği ve irşat faaliyetlerini gerçekleştirdiği eğitim kurumu olmuştur.

Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)’den sonra, Müslüman

1 (96/Alak 1).

2 (74/Müdeşsir 1-2)

3 Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınlar, 2002), s. 86.

4 Ahmet Çelebi, *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi*, (İstanbul: Damla Yayınları, 2013), s. 23.

5 el-Belazürî, *Fütûhu’l-Büldân*, çev: Mustafa Fayda, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, , 1987), s. 691.

6 Mustafa el A’zami, “Asr-ı Saadet’te Yazı ve Vahiy Katipleri”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), s. 153.

camiasının genişlemesiyle doğan etkileşim ve ihtiyaç sonucu eğitim faaliyetlerinde değişim ve gelişim meydana gelmiştir. Bu değişim ve gelişimi eğitim kurumlarında ve amaçlarında görmek mümkündür. Şöyle ki; İlk dönemde din eğitimi faaliyetleri mescitlerde yapılırken sonraları medreseler ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde ilk dönemde Müslümanlar İslâm dinini Hz. Peygamber (s.a.v) den öğrenirken sonraları âlimlerin yorumu eklenmiştir. Dolayısıyla bu iki unsur; ilki eğitim faaliyetinin yapıldığı mescitlerin medreseye dönüşümü: bu değişimin hangi evrelerden geçmesi, ikincisi, İslâm'ı anlama anlayışlarıyla eğitim amaçlarındaki değişimin neler olması bu çalışmanın problem sorusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada İslâm eğitim faaliyetlerinin dönüşüm serüveninin kurumsal ve düşünsel açıdan olmak üzere iki başlık altında incelenmesi amaçlanmıştır. İlk olarak mescitlerden medreseye dönüşüm evreleri "Kurumsal Gelişim" başlığı altında ele alınıp incelenmiştir. Daha sonra mescitten medreseye dönüşüm sürecinde eğitim amaçlarındaki gelişim ve değişim "Düşünsel Gelişim" başlığı altında incelenmiştir.

A. Kurumsal Gelişim

İslâm'ın zuhuruyla din eğitimi, farklı mekânlarla birlikte yoğun bir şekilde Mescit/Camilerde yürütülmüştür. Müslümanların ibadethanesi olan bu yerler aynı zamanda bir eğitim kurumu işlevi görmüştür. Müslümanların bu eğitim kurumları zamanla yeni ve bağımsız eğitim kurumları olan medreselerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Eğitim faaliyetlerinin mescitten medrese kompleksine dönüşümü, çeşitli yapıların oluşması ve bir ara gelmesiyle birlikte meydana gelmiştir. Bu dönüşümün neler olduğunu bu bölümde ele alınıp incelenmiştir.

1- Mescit/Camii

İslâm tarihinin ilk dönemlerinde iki farklı ibadethane teriminden söz edilmektedir: Bunlar kitleleri bir araya getiren ibadethane niteliğindeki "Camii" ve günlük ibadetlerin yapıldığı "Mescit"tir. Camii terimi Cuma namazının kılındığı ibadethane için kullanılır hale gelmiş, buna karşın Mescit kitleleri toplayıcı bir niteliği olmayan ibadethane anlamında kullanılmıştır.⁷

7 George, Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, (İstanbul: Gelenek Yayınları 2004), s. 51.

İslâm'ın ilk döneminden itibaren mescitler/camiler aynı zamanda eğitim-öğretim görevini üstlenen önemli yerler olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye hicretinden sonra mescidin yapılmasına karar vermiş ve Mescid-i Nebevi'yi inşa etmiştir. Mescid-i Nebevi'de hem günlük namazlar eda edilmiş hem de eğitim yapılmıştır.⁸ Mescid-i Nebevi'nin Medine'deki eğitim ve öğretim hizmetlerinin merkezi olma konumu, Hz. Peygamber zamanından itibaren ve daha sonraları da uzun bir süre devam etmiştir. Nitekim burada Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin gözetiminde gerçekleşen eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra sahabenin de kendi kendilerine yaptıkları eğitim ve öğretim faaliyetleri olmuştur.⁹ Sonraki dönemlerde de camiler eğitim ve öğretim yerleri olarak kullanılmıştır. Camilerin bu tür kullanımı asırlarca ve aralıksızca İslâm toplumunda devam etmiştir.

Camiiler zamanla içerisinde farklı İslâmî ilimlerin okutulduğu "halakalar" bulunan bir eğitim merkezi haline gelmiştir. Hemen hemen bütün camilerde ders halakaları bulunmuştur. Bağdat'ta bir cami halakası, İslâmî ilimler ya da diğer ilimlerden birinin okutulması dışında, fetva, münazara, hem fetva hem de münazara, vaaz, hem vaaz hem de münazara gibi farklı fonksiyonları da yerine getirmiştir.¹⁰

Camideki farklı görevlerle ilgili atamalar bizzat dönemin halifesi ya da valileri tarafından yapılmakla birlikte mescidin veya caminin banisi tarafından da görevli seçilebilmekteydi. Camilerde halife tarafından tayin edilmiş bir hocaya ait çok sayıda halaka bulunabilmekteydi. Halakalar zaman zaman eğitimi verilen ilim dalı ile de anılırdı. "Dilciler halakası" (Halkatûn-Nahviyyin), "Hadisçiler halakası" gibi. Katılımcıların adıyla da anılan halakalar vardı, örneğin "Bermekiler halakası" gibi.¹¹

İslâm eğitim tarihinde camiler, ilk kuruluşundan itibaren zaman zaman ileri seviyede öğretim faaliyetlerinin yapıldığı mekanlar olmuştur. Zamanla halakaların çoğalmasıyla camiler ihtiyaçlara cevap veremeyip yeni arayışlara girişilmiştir. Böylece camiler daha sonraki dönemlerde medreselerin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur.

8 Ziya Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitimi Tarihi*, (İstanbul: Bir Yayınları, 1983), s. 23.

9 Gözütok, *İlk Dönem İslâm Eğitimi Tarihi*, s. 134.

10 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 51,52.

11 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 56-57.

2- Mektepler

Mektepler başlangıçta okuma yazma öğreten okullar olarak ortaya çıkmış ancak İslâm'ın zuhurundan sonra bu mekteplerde Kur'an ve din eğitimi de yapılmıştır. İslâm'ın zuhurundan sonra okuma-yazma ve okuma-yazma malzemesi olarak Kur'an ayetlerinin öğretildiği iki tür mektepten bahsedilmektedir.¹² İlki gayrimüslimlerin okuma-yazma öğrettikleri yerler; örneğin Bedir Savaşı'nda esir düşen gayrimüslimlerin özgürlükleri karşılığında okuma yazma öğrettikleri yerlerdir. İkincisi de Müslümanların öğretim malzemesi olarak Kur'ân ayetlerini esas alarak okuma-yazma öğrettikleri yerlerdir. Ahmet Çelebi ise Kur'ân ayetlerini esas alan mekteplerin İslâm'ın ilk devirlerinde ortaya çıkmadığını öne sürmekte, gerekçe olarak da Kur'ân ayetlerini bilenlerin henüz yeterince olmadığını belirtmektedir. Bazı çocukların da Ali b. Ebi Talib ve Abdullah b. Abbas gibi mescitlerdeki halakalarda büyükler arasına karışarak Kur'ân'ı öğrendiklerini, büyük çoğunluğun ise babalarından, yakınlarından ya da özel hocalardan Kur'ân öğrendiklerini işaret etmektedir. O, Kur'an'ı öğreten mekteplerin ise diğer müesseseler gibi hükümdar ve ümera saraylarında başladığı neticesine varmaktadır.¹³

Mektepler aynı zamanda bir ilköğretim kurumu olup, örneğin fıkıh alanında uzmanlaşmak gibi daha yüksek düzeydeki bir eğitim için hazırlık niteliği taşıymaktaydı. Öğrencilerin yedi veya on yaşında mektebe başladıkları söylenmektedir. Bu kurumlarda hattın (yazı veya güzel yazı) yanı sıra Kur'an, dini bilgiler ve şiir okutulmuştur.¹⁴

İbn Haldun yaşadığı on dördüncü asırda İslâm camiasının eğitim kurumlarında uygulanan farklı öğretim metodundan bahsetmektedir.¹⁵ Mekteplerin homojen bir öğretim metodundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak din merkezli, dinî eğitim anlayışının hakim olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde mektepler için tahsis edilmiş bina olmadığından öğretim gelişi güzel yerlerde yapılmıştır. Bunun yanı sıra, öğre-

12 Bkz., Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 26-27; Mehmet Dağ; Hıfzırahman R. Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, (Ankara: MEB Yayınları, 1974), s. 65.

13 Geniş bilgi için bkz., Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 27-29.

14 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 60.

15 Geniş bilgi için bkz., İbn Haldun, *Mukaddime*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), s. 984-989.

tim için özel yetişmiş öğretmenler olmadığından okuma bilen herhangi bir kişi okuma yazma öğrenmek isteyenlere ya evinde ya da herhangi bir hurma ağacının gölgesinde veya bir çadırda ders verirdi. Mektepler zamanla İslâm topraklarının genişlemesiyle yaygınlaşmıştır. Halife Hz. Ömer dönemine kadar Mezopotamya, Suriye, Mısır ve İran fethedilmiştir. Buralarda mescitler ve mektepler inşa edilerek mushaflar kopya edilmiş ve halka öğretilmiştir.¹⁶ Emeviler döneminde (661-750) iç ve dış savaşlar göçebelikten yerleşik hayata geçiş ve yeni düzene uyum çabası ve bu hareketliliğin çokluğuna rağmen, eğitim ve öğretim noktasında mektepler ferdi ve kişisel çabalara dayanmıştır. Abbasiler döneminde ise mekteplerin daha da yaygınlaşmasından söz edilebilir.¹⁷

3- Saray Okulları

İslâm coğrafyası giderek büyüyünce yeni milletler, kültürler ve dinlerle karşılaşmış, bu karşılaşma sürecinde de etkileşimler kaçınılmaz olmuştur. Büyüyen devletin çeşitli kademelerinde vazife alacak görevlilere ihtiyaç artmaya başlanmıştır. Dolayısıyla devlet kademelerinde vazife alacakların da eğitim görmeleri gerekmiştir. Bunun için halifeler ve hükümdarların veya toplumun ileri gelenlerinin saraylarında bu nevi özel eğitim programı tatbik edilir olmuştur. Saray okullarında genellikle hükümdarların çocukları eğitildiği için, özel öğretim yapıldı ve ders müfredatı da tecrübe ve bilgisine istinaden baba ya da sarayın efendisi tarafından hazırlanırdı.¹⁸ Saray okullarında eğitim veren şahsa da Müeddib denilmiştir. Bu kelime ahlakî ve zihni niteliklerin yerleşmesini sağlayan öğretmen anlamına gelmektedir.¹⁹

İlk dönemlerde özel öğretim okulu statüsünde bulunan saray okullarının kuruluş amacı açısından daha sonraki dönemlerde özellikle Nizâmiye Medreselerinin devlet memuru ve yönetici yetiştirilmesi amacına ilham kaynağı olmuştur. Başka bir ifadeyle, devlet memuru ve yöneticilerini yetiştiren medreselerin bu görevini ilk dönemlerde saray okulları üstlenmiştir. Dolayısıyla saray okulları bu yönüyle eğitimin gelişim sürecinde katkıda bulunmuştur.

16 Dağ ve Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 67.

17 Dağ ve Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 67,69.

18 Geniş bilgi için Bkz. Kazıcı, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi* s. 34; Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, s. 49.

19 Dağ ve Öymen, *İslâm Eğitim Tarihi*, s. 81.

4- Han

Han ortaçağ İslâm dünyasında farklı amaçlar için kullanılmıştır. Şehir merkezlerinde otel olarak, yol kenarlarında ve çölde ise kervansaray olarak hizmet veren hanlar, ayrıca depo olarak ve içerisinde çok sayıda dükkân bulunan bir ticaret merkezi olarak da fonksiyon icra etmiştir. Hanlar aynı zamanda gelir getiren birer vakıf mülkü olmuş, gelirleriyle maaşlar ödenmiş ve vakfın masrafları karşılanmıştı. Örneğin Bağdat'ın Batı yakasındaki Kerh mahallesinde bulunan en-Nersi Hanı'nın gelirleri Dicle nehri üzerindeki bir köprünün onarım masrafları için kullanılmıştır.²⁰

Barınmaya yönelik temel ihtiyacı karşılayan bu tesislerin eğitimle ilgili tarafı ise barınma yerleri bulunmayan eğitim kurumlarına şehir dışından gelen öğrencileri için yurt olarak işlev görmesidir. XI. yüzyılda Bağdat'ın her iki yakasında da bu amaçla kurulan hanlar bulunmaktaydı. Örneğin Bağdat'ın Batı yakasındaki Rabi Timarında bulunan Hanefi fıkıh öğrencilerinin hanı 1051 yılında yanmış ve odaları yağmalanmıştır. Bağdat'ın Doğu yakasındaki meşhur Babü'l-Meratib mahallesinde Ebu İshak eş-Şirâzî'nin müderrisliğini yaptığı fıkıh mescidinin karşısında Şâfiî fıkıh öğrencilerinin de böyle bir hanı olmuştur.²¹ Camii ve medreselerin ilk dönemlerinde öğrencilerin barınması için Hanlar temel ihtiyaç işlevi görmüştür. Bu ihtiyaç daha sonraları medrese kompleksi içinde görülmüştür.

5- Kütüphaneler

Kütüphaneler okuma, istinsah etme gibi kitaplarla ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir. Ortaçağ İslâm dünyasında kütüphaneler zikredilen özelliğinin yanı sıra müzakere ve münazara amaçlı toplantıların yapıldığı yerler olmuştur. G. Makdisi, Y. Eche'in yedi tane (Beytül-Hikme, Hizanetül-Hikme, Dârül-Hikme, Dârül-İlm, Dârül-Kütüb, Hizanetül-Kütüb ve Beytül-Kütüb) saydığı kütüphanelere iki tane (Beytül-İlm ve el-Hizanetül-İlmiyye)²² daha ilave ederek ortaçağ İslâm dünyasında temelde kütüphane özelliği taşıyan kurumları ortaya koymuştur.

Kütüphanelerin İslâm tarihinde ilk ortaya çıkışı, Kur'an ve hadisle-

20 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, s. 66.

21 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, s. 66-67.

22 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, s. 67-68.

rin mescit ve camilerde istinsah ve teksir faaliyetlerinin gerçekleşmesiyle başlamıştır. Ulema ve talebeye açık ilk kütüphanenin Muaviye döneminde (661-680) Şam'da bir nevi araştırma merkezi olarak kurulduğu ve kütüphanede hadis, tarih, biyografi kitaplarının bulunduğu ve bu kitapları muhafaza etmek için de bir görevlinin bulunduğu rivayet edilmektedir.²³

Bir diğer meşhur kütüphane ve araştırma merkezi ise Abbasi Halifesi Harun Reşit tarafından Bağdat'ta kurulan Beytül-Hikme'dir. Abbasilerin ikinci halifesi olan el-Mansur (754) döneminde başlayan tercüme faaliyetleri halife Harun Reşit döneminde (786-809) Beytül-Hikme'nin kurulmasıyla devam etmiştir. Çeşitli dillerden tercüme faaliyetlerinin yürütüldüğü Beytül-Hikme'nin zengin bir koleksiyondan oluşan kütüphanesi bulunmaktaydı. Bu yüzden bu müesseseden "Hazinetül-Hikme" veya "Hazinetül-Kütübil-Hikme" şeklinde bahsedilmiştir. Bu kütüphanede mevcut kitaplar arasında Arapçaya çevrilmek üzere pek çok Grekçe, Süryanice ve Farsça kitaplar toplanmıştır. Beytül-Hikme'nin en verimli devri halife Memun (813-833) dönemi olmuştur. Bu dönemde özellikle felsefe ve fen ilimleri sahaslarında yazılmış eserlerin Arapçaya çevrilmesine çalışılmıştır. Huneyn b. İshak, Yakub b. İshak el-Kindi, Muhammed b. Musa el-Harezmi ve el-Allaf gibi isimler tercüme ve telif eserleri yanı sıra devrin felsefe ve ilmine temel atmışlardır. Ayrıca Halife Harun Reşit tarafından 794 yılında kurulan kağıt fabrikasının telif faaliyetlerine, kitap ticaretine ve kütüphanelerin zenginleşmesine müspet tesirleri olmuştur.²⁴

Kütüphaneler eğitim kurumlarının temel unsuru olarak gelişim göstermiştir. Dolayısıyla eğitim kurumlarının gelişmesiyle birlikte eğitim kompleksleri içinde yerini almıştır.

6- Medreseler

Kaynaklarda medreselerin ilk ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Medrese olarak anılan ilk mekânın, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî tarafından Nişâbûr'da kurulan Dârü's-Sünne olduğu kaydedilmektedir.²⁵ Yine Horasan yörelerindeki "ilk medreseler" in ortaya çıkışına Budizmin etkisinin ihtimal

23 İsmail Ertünel, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", *Doğuştan Günümüze Kadar Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), XIV, s. 213.

24 Ertünel, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", s. 214-215.

25 Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, (İstanbul: 2003), XXVIII, s. 323.

dahilinde olduğu görüşünde olanlar da vardır.²⁶

İbn Kesîr, 993 yılı olayları içinde Büveyhî hükümdarlarından Bahâüddevle zamanında birkaç defa vezirlik görevine getirilen Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşîr'in Bağdat'ın batısındaki Kerh'te kurduğu Dârül-İlim'den bahsederek, fukaha için tahsis edilen ilk medresenin burası olduğunu söyler.²⁷

İslâm'ın yayılışının ilk dönemlerinde genellikle âlimler kendileri için ya da devlet yöneticileri ve zenginler âlimlerin ders vermesi için medreseler inşa etmiştir. Örneğin İbn Fûrek için Nişâbûr'da bir medrese ve kalacağı bir ev yaptırılmıştır. Ayrıca âlimler arasında zengin olanlardan kendileri için medrese yaptıranlar olmuştur.²⁸ Nizâmiye Medreselerinin kuruluşundan önce adına medrese yaptırılan âlimlerden biri Ebû İshak el-İsferâyî'nî'dir. İsferâyî'nî için Nişâbûr'da bir medrese bina edilmiştir. Yine Nişâbûr'daki Beyhakiyye ve Sa'diyye medreseleri de bunlar arasında yer almaktadır. Bunlardan ilki Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, ikincisi Gazneli Mahmud'un kardeşi Emir Nasr b. Sebük Tegin tarafından inşa ettirilmiştir. Bağdat Nizâmiye Medresesinden önce Nişâbûr başta olmak üzere Doğu İslâm dünyasında otuzdan fazla medresenin kurulduğu rivayet edilmektedir.²⁹

Kurulan ilk medreselerin camii halakalarından tek farkı, camilerdeki çoklu halakaların tekli halinde ayrılmalarıdır. Nitekim eğitim-öğretimin camilerden medreselere geçişinin önemli unsurlarından biri; camilerde namaz kılanların halakalardan gelen sesler nedeniyle rahatsız olmalarıdır. Dolayısıyla medreseler, âlimlerin sakin ortamlara ihtiyaç duymaları sebebiyle yaptırılan özel kurumlar/dershaneler olarak da nitelenebilir.

Naci Ma'ruf, ortaya çıkan ilk medreseleri ve hangi bölgelere yayıldıklarını kronolojik olarak Horasan ve Maveraünnehir'den başlayarak Batıya doğru şöyle sıralamaktadır:³⁰

26 Aydın Sayılı, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese*, Çev: Recep Duran, (Kıbrıs: Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2002), s. 26-27.

27 İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), XI., s. 333.

28 Bozkurt, "Medrese", s. 323-324.

29 Taceddin ebi Nasr Abdülvahab ibn Takiyyeddin es-Sübki, *Tabakatü's Şâfiyyeti'l-Kübra*, (Mısır: Matbaatu'l Hüseyniye el-Mısriye, 1907), III, s. 137.

30 Naci Ma'ruf, *Medaris Kable'n-Nizâmiye*, (Bağdat: Mabuatu Mecmuil İlmî'l-İraki, 1973), s. 13-14.

1. İlk önce Horasan ve Maveraünnehir şehirlerinde 907 yılından önce

2. Irak'ta 1064 yılından itibaren

3. Şam'da 1097 yılından itibaren

4. Mısır'da 1137 yılından itibaren

5. Hicaz'da 1183 yılından itibaren

6. Tunus'ta 1249 yılından itibaren

7. Fas'ta 1286 yılından itibaren

Ortaçağ İslâm dünyasında eğitim kurumlarının mescitten medreselere dönüşüm ve gelişim seyri Nizâmiye Medreselerinin kuruluşuna kadar sürmüştür. G. Makdisi eğitim kurumlarının medreseye kadar gelişiminin; mescit, mescit-han kompleksi ve medrese olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu gelişim seyri içerisinde yer alan mescit/camii, içerisinde esas itibarıyla fıkıh eğitimi verilen kurumlar olmuştur. Mescitte verilen ve genellikle dört yıl devam eden temel fıkıh eğitimi için şehir dışından gelen öğrencilerin kalacak yerlerini ise Hanlar oluşturmuştur ve Mescit-Han kompleksi böyle doğmuştur. Bunun bir adım ötesinde de medrese ortaya çıkmıştır.³¹

Medreselerin en iyi örneğini Nizâmiye Medreselerinde görmek mümkündür. Kurumsal anlamda Nizâmiye Medreselerinin getirdiği yenilik kampüs anlayışıdır. Şöyle ki; Nizâmiye Medreselerinde derslikler, hocalar için lojman, öğrenciler için yurt, düzenli bir gelir kaynağı için vakıf, hocaların ve öğrencilerin ilmî çalışmaları için kütüphaneler bulunmaktadır. Dolayısıyla Nizâmiye Medreseleri donanımlı eğitim araç-gereçleriyle eğitimi kolaylaştıran, dönemin en konforlu eğitim kurumları olmuştur. Bu yönüyle Nizâmiye Medreseleri bir eğitim kurumu olarak bir ilki gerçekleştirmiştir.³²

31 Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 71-72.

32 Geniş Bilgi için bkz., Jawad Siddiqi, *Nizâmiye Medreseleri ve Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Ankara: 2013), s. 141.

B. Düşünsel Gelişim

İslâm eğitim tarihinin düşünsel gelişimi ilk vahiy olan “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”³³ ile başlamıştır. İslâm’ın zuhuru, “karanlık çağ” ya da “cahiliye dönemi” olarak bilinen bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Arap yarımadasında yaşayan insanlar hayatın şartlarına göre yaşamlarını sürdürürken soy kütükleri ve asaletlerine göre tasnif edilip bilinir ve öğrenilirdi. İlk dönem için “neseb ilmi” denilen soy ağacında yer alan isimlerin öğrenimi çerçevesinde bir eğitim ve ilim anlayışından bahsedilebilir.³⁴ İslâm’ın zuhuruyla ilim, İslâmî anlayış temeli üzerine bina edilmiş ve evrensel boyut kazanmıştır. Kur’an ve tevhit inancı çerçevesinde insan ve yaşam yeniden değer kazanmıştır. Müslümanların ilk öğretmeni olan Hz. Muhammed’in bizzat kendisi Kur’an’ı ilk olarak Müslümanlara öğretmiş ve açıklamıştır.

Hz. Muhammed döneminden sonra Müslümanların İslâm dinini anlama ve yorumlama noktasında aralarında çıkan ihtilaflar, onların çeşitli yollara ayrılmalarına sebep olmuştur. Önceleri küçük farklılıklardan başlayan bu ayrılmalar zamanla İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte çeşitli mezhebî, kelâmî, tasavvufî ve felsefî ekolarla gelişmiştir. Bu farklılıklar düşünsel gelişim açısından olumlu seyir izlediği gibi önemli ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Araştırmacılar tarafından bu ihtilafların nedeniyle ilgili çeşitli düşünceler ortaya konulmuştur. Bunlardan bir tanesi ise şöyledir:

1. İnsandan kaynaklanan nedenler:

a. Psikolojik unsurlar.

b. Sosyolojik unsurlar.

2. İslâm toplumundan kaynaklanan nedenler:

a. Kur’an’ın anlaşılması: Zahire bağlı kalmak, müteşabih ayetlerin anlaşılması, Kur’an’a bütüncül yaklaşılmaması.

b. Hz. Peygamber’in mezhepçiliğe alet edilmesi.

c. Asabiyet-fanatizm.

d. Siyasi çekişmeler.

33 Alak suresi, 96/1.

34 Gözütok, *İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi*, s. 71-72.

3. Dış nedenler:

- a. Yabancı kültürlerle temas
- b. Felsefi eserlerin tercüme edilmesi ve
- c. Nifak hareketleri.³⁵

Yukarıda zikredilen sebepler dinî ihtilafları alevlendirdiği gibi düşünce zenginliğine de sebep olmuştur. Bu sebepler sonucunda pek çok dinî mezhep ve ekoller ortaya çıkmıştır. Dinin, Kur'an'ın doğru ve iyi anlaşılması çabaları çeşitli ilim dallarının meydana gelmesine sebep olmuştur.

İlmî çalışmaların gelişmesiyle nahiv, fıkıh ve kelim gibi ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu ilim dallarından fıkıh ilmi, dinin ameli yönünü, kelim ilmi ise dinin nazari yönünü konu edinmiş ve ortaya çıkan sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır. Nahiv başlangıçtan itibaren İslâm ilimlerinin mantığı gibi kullanılmaya başlanmıştır.³⁶

Fıkıh ve kelim alanında düşüncenin kullanılmasıyla ilgili dört eğilim ortaya çıkmıştır.³⁷ Bunlar fıkıh alanında;

“1. Fıkıh alanında Ehli Re'y olarak bilinen Hanefilerin yönelimi ki *istihsan* yöntemiyle düşünceyi kullanmıştır,

2. Re'y'e karşı olup *mesalihi mürsele* yöntemini kullanan İmam Malik'in temsil ettiği Ehli Hadis'in yönelimi,

3. Ehli Re'y ile Ehli Hadis'in yönelimini birleştiren ve Ehli Kıyas olarak bilinen Şafi'nin ilkelerini belirlediği yönelim”,

Kelim alanında ise;

“1. Kelamda Ehli Re'yi: Mûtezile³⁸

2. Ehli Hadisi: Hanbeliler temsil etmektedir.

3. Başlangıçta Mûtezile iken sonradan ayrılıp Şafi'nin fıkhıta yap-

35 M. Saffet Sarıkaya, İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2001), s. 16-36.

36 Ali Durusoy, “Gazali'de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (Ankara: 2000), XIII, sayı 3-4. s. 304-305.

37 Durusoy, “Gazali'de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi”, s. 304.

38 “Mûtezile İslâm tarihinde kelim ilmini kuranlar olarak bilinir ve nassa geçen itikâdî esasları ilk defa akli metot ile izah etmeye çalışan bir ekoldür.” Bkz. Sarıkaya, İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler, s. 140.

tığını *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne* adlı kitabında aynen kelama uygulayan ve kelimada ehli Kıyas olarak bilinen Ebul Hasan el-Eşârî'nin temsil ettiği yönelimdir.”

4. Dördüncü eğilim ise her iki konuda sorunların çözümünü ne nassa ne de akla yalnızca Masum İmanın uhdesine bırakan Bâtnilerin yönelimidir.³⁹

Ortaya çıkan bu dinî ekoller, kendilerini ispatlamak için dönemin eğitim merkezlerinden istifade etmiştir. Dolayısıyla gelişen eğitim kurumlarının eğitim amaçları, bu dinî mezhep ve ekoller perspektifinde şekillenmiştir. Artık küttâb, camiler, kitapçı dükkânları, bilginlerin evi, ilim ve edep meclisleri ve saray okulları benimsenen mezhep ve ekollerin hocalarıyla şekillenmiş ve ün kazanmıştır.

IX. yüzyılları başlarında beş yüz kadar şahsi hukuk ekolünün ortaya çıktığından söz edilir. Bu ekollerin sayısı sürekli azalmış ve nihayet Ehl-i Sünnet camiasında dört fıkıh mezhep kabul edilmiştir. Bu dört mezhebin belirginleşmesi, XIII. yüzyıl sonlarına doğru olmuştur. Nitekim bu tarihte, Kahire’de dört mezhebe mensup dört kadı tayin edilmiştir. Başka bir ifadeyle mensupları çok olan mezhepler yönetim tarafından da kabul görmüş ve adalet hizmeti bu çerçevede verilmiştir.⁴⁰ Bu dört hukuk ekolü, Ebu Hanife (ö. 767), Malik (ö. 795), eş-Şâfiî (ö. 820) ve Ahmet b. Hanbel’e (ö. 855) ait ekollerdir ve onların adlarına nispet edilerek Hanefi mezhebi, Maliki mezhebi, Şâfiî mezhebi ve Hanbelî mezhebi diye adlandırılmıştır.

Fıkıh İslâm ile ilgili özgün düşüncelerin en üst düzeyde ifade edildiği alan olmuş ve bu özgünlüğün ifade edildiği diğer alanlar meşruiyetini fıkihtan almıştır. Ehli hadis mensupları da kendilerini bu alanda ifade etmek zorunda kalmıştır. Fıkıh İslâm’da hem meşrulaştırma hem de itidali sağlama aracı olmuştur. Çünkü hem otoriteyi (hadis) hem de akli temel almıştır. Pek çok hareket, fıkıh mezheplerinden birisiyle bütünleşerek meşruiyetini temin etmeye çalışmıştır. Hanefi mezhebine nüfuz eden Mûtezilîler ve Şâfiî mezhebine nüfuz eden Eşârîler örnek olarak zikredilebilir.⁴¹

Fıkıh ekollerinin her birinin kendine özgü usullerinin olması, düşünsel gelişim açısından önemli ve büyük bir zenginlik olmuştur. Ancak

39 Durusoy, “Gazali’de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi”, s. 304.

40 Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 39.

41 Makdisi, *Ortaçağ’da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, s. 46.

hicri dördüncü asırdan itibaren gerileme veya başka bir deyişle eskileri taklit başlamıştır. Bu hareketin gerileme nedenini Hayrettin Karaman maddeler halinde şöyle açıklamaktadır:

- a. Siyasi za'f, baskı ve ihtilaf.
- b. İctihat kültür ve terbiyesinin değişip ve zayıflaması,
- c. Hazır hükümlerin çoğalması,
- d. Mezhepler etrafında meydana gelen kümeleşme ve taassup,
- e. Taassuba bağlı olarak, yeni müçtehitlere karşı gösterilen şiddetli reaksiyon,
- f. Kazâ müessesesinin muayyen mezheplerin inhisarı altına girmesi ve
- g. Medrese vakıfları ve tedris şartlarının muayyen mezheplere bağlanmasıdır.

Bu nedenler sonucu icthadın menedilmesi ve taklidin vücubu yaygınlık kazanmıştır.⁴²

Sonuç

İslâm'da eğitim-öğretim kurumsal olarak mescitten başlayarak gelişim ve birleşimlerle medreseye dönüşmüştür. Bu gelişim sürecine, hâsıl olan ihtiyaçlar ve kültürel etkileşimler önemli katkılar sağlamıştır. Yapılan ilk mescitten kurulan ilk medreselere kadar yaklaşık dört asırlık bir zaman geçmiştir. Bu zaman zarfı her ne kadar gelişimin yavaş seyrine işaret etse de dönemin siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik şartları bu sürecin olgunlaşmasını etkilemiştir. Fetihler, fetihlerle birlikte mescitlerin yaygınlaşma süreci, kültürel etkileşim süreci ve İslâmlaşma süreci gibi etkilerden bahsedilebilir.

İslâm eğitim kurumlarının yapısal gelişiminin yanı sıra düşünsel anlamda da bu kurumların eğitim amaçlarında gelişim ve değişim sergilemiştir. Peygamber efendimizin döneminden sonra Kur'an'ın anlaşılması ve öğrenilmesi çabaları, yeni ilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kur'an'ı yorumlama noktasında farklı görüşlerin ortaya çıkması düşünce zenginliğini beraberinde getirmiştir. Zamanla çeşitli ilim dalları, ekoller

42 Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, (Ankara: DİB Yayınları, 1975), s. 234.

ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni ilim dalları eğitim müfredatını zenginleştirirken, ekolleşen düşüncelerle eğitim amaçları farklılaşmaya başlamıştır. İslâm dünyasına düşünce zenginliği katmış olan bu gelişmeler, eğitim ve sosyal alanda ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Eğitim kurumları ekollerin isimleriyle anılmaya başlamıştır. Ekoller arası olumlu ve olumsuz rekabetler başlamıştır. Bu rekabetler kızışarak siyasi zemine kaymıştır. Ekollerin savunulması öncelik haline gelmiş böylece eğitim kurumları bilgi üretmek yerine var olan bilgileri koruma ve aktarmayı amaç haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

Belazürî, Ahmet b. Yahya, *Fütûhu'l-Büldân*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013).

Bozkurt, Nebi, "Medrese", *DİA*, (Ankara, 2003), c. 28, s. 323-327.

Çelebi, Ahmet, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (İstanbul: Damla Yayınları, 2013).

Dağ, Mehmet; Öymen, Hıfzırrahman R., *İslâm Eğitim Tarihi*, (Ankara: MEB Yayınları, 1974).

Durusoy, Ali, "Gazali'de Mantık Biliminin Yeri ve Önemi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (Ankara, 2000), c. 13. S 3-4, s. 303-320.

el-Azami, Mustafa, "Asr-ı Saadet'te Yazı ve Vahiy Katipleri", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006).

el-Belazürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev: Mustafa Fayda, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987).

Ertünsal, İsmail, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", *Doğuştan Günümüze Kadar Büyük İslâm Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1993), c. 14, s. 211-307.

Gözütök, Şakir, *İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2002).

İbn Haldun, *Mukaddime*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009).

İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), c.11.

Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukukunda İctihad*, (Ankara: DİB Yay 1975).

Kazıcı, Ziya, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, (İstanbul: Bir Yayınları, 1983).

Ma'ruf, Naci, *Medaris Kable'n-Nizâmiye*, (Bağdat: Mabuatu Mecmuil İlmi'l-Iraki, 1973).

Makdisi, George, *Ortaçağ'da Yükseköğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, çev: Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004).

Sarıkaya, M. Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2001).

Sayılı, Aydın, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese*, çev: Recep Duran, (Yakın Doğu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 2002).

Siddiqi, Jawad, *Nizâmiye Medreseleri ve Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ankara, 2012).

Sübki, Taceddin ebi Nasr Abdülvahab ibn Takiyyeddin, *Tabakatü's Şâfiîyyeti'l-Kübra*, (Mısır: Matbaatu'l Hüseyniye el-Mısriye, 1907), c. 3.

Kütahya Mevlevîhânesi Postnişîni Mustafa Sâkîb Dede ve *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* İsimli Eseri*

Betül Saylan**

Öz

Kütahya Mevlevîhânesi postnişînlerinden Mustafa Sâkîb Dede'nin (ö. 1148 h./1735 m.) kaleme aldığı ve Mevlevîlik târihi için önemli ve en kapsamlı kaynaklarından olan *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* üç ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi Mevlânâ Âilesi üyeleri olan çelebilere tahsis edilmiştir. İkinci ciltte Mevlevî dedeleri ve üçüncü ciltte de Mevlevî dervişlerinin hayat hikâyeleri ve Mevlevîliğe hizmetleri yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mevlevîlik, Mustafa Sâkîb Dede, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*

Abstract

Mustafa Sâkîb Dede Shaikh of Kütahya Mevlevihane and His Work *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*

Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân which is the most important and comprehensive source for Mawlawiyya history consist of three parts, written by Mustafa Sâkîb Dede (ö. 1148 h./1735 m.) who is one of the shaikh in Kütahya Mevlevihane. First part, for the members of Mawlana Family. Second part, for Mawlawi shaikhs and third part for Mawlawi dervishes.

Key Words: *Mawlawiyya, Mustafa Sâkîb Dede, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*

Atıf: Betül Saylan, "Kütahya Mevlevîhânesi Postnişîni Mustafa Sâkîb Dede (Ö. 1148 H./1735 M.) ve *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* İsimli Eseri", KTÜİFD, c. 1, sy. 2, Güz/2014, s. 165 - 180.

* Makale yazarın doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Dr, betulbaslisaylan@gmail.com

Giriş

Mevlevîlikle erken dönemlerde tanışıp, Mevlevîliğin en önemli merkezlerinden biri hâline gelen Kütahya Mevlevîhânesi postnişînlerinden Mustafa Sâkîb Dede'nin, Mevlevîliğin önemli isimlerini kaleme aldığı eseri *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* Mevlevîlik tarihi açısından mühim bir yer tutmaktadır. Mustafa Sâkîb Dede'nin, hayatı müddetince birçok mevlevî ile görüşmüş, seyâhat etmiş ve rahle-i tadrîslerinde bulunmuş olması, ayrıca sıhriyet bağı ile Mevlânâ âilesine müntesib olması gibi hususlar eserin ehemmiyetini arttırmaktadır.

Bu makalede Mustafa Sâkîb Dede'nin hayatı hakkında bilgi vermek ve eseri *Sefîne*'yi tanıtarak, Sâkîb Dede ve eserinin mevlevîlik tarihindeki yeri ve önemine dikkat çekmek hedeflenmektedir.

A. MUSTAFA SÂKİB DEDE

1) Hayatı

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Mustafa Sâkîb Dede (ö. 1148 h./1735 m.) aslen İzmir'lidir, 1062 h./1652 m. senesinde dünyâya gelmiştir. Annesi Halîme Hâtun'dur. Babası el-Hâc İsmâil Efendi'nin ise tüccar olup, Haçlı İstîlâsı öncesinde, Endülüs'den İzmir'e ilticâ etmiş, Muhyiddin İbn Arabî'nin mürîdânından bir şeyhin soyundan geldiği nakledilmektedir.¹

Mustafa Sâkîb Dede'nin doğumundan az evvel, annesi Halîme Hâtun rüyâsında yaşlı, mübârek birini görür ve bu zât Halîme Hâtun'a; *"Sana Hak Teâlâ, üç-beş günden bir oğul ihsân edecektir. Gözün aç, kadrini bil. O bizim ferzend-i dil-bendimiz olacaktır. Sana dahi dünyevî ve uhrevî fevâidi çoktur"* buyurur ve Mustafa Sâkîb Dede'nin doğumunu müjdeler.²

İzmir'de vâlidesinin yardımıyla ilk tahsîlini tamamlayan Mustafa Sâkîb Dede, İstanbul'a gelerek burada çeşitli dersler tahsil etmek ve okutmak maksadıyla Fâtih Medresesi'ne girmiştir. Başarılı bir talebe olan Mustafa Sâkîb Dede, medresedekilerden daha iyi bir hoca bulmak için Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın (ö. 1102 h./1691 m.) talebeleri ara-

1 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıbî'l-Kibâr-ı Mevlevî fî Menkabeti Hazret-i Şeyh Sâkîb el-Ma'nevî*, (Süleymâniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa böl., no: 1186), vr. 3/b, 4/a

2 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 5/a

sına katılmıştır.³ Köprülü Fâzıl Mustafa Paşa'nın taht-ı terbiyesindeyken, Çehrin Seferi'ne (1088 h./1678 m.) iştirâk etmiş ve bu sefer esnâsında da Derviş el-Hâc Muhammed el-Mevlevî ile tanışarak Mevlevîliğe alâka duymaya başlamıştır.⁴ Sefer dönüşünde, Bursa'da Acem Ahmed Efendi'den Farsça dersleri almıştır.⁵

Bursa'daki tahsil süresini tamamlamasının ardından Uşak-Menteşe-Hamid-Isparta-Yalvaç-Konya güzergâhını kullanarak Konya'ya ulaşmıştır. Esâsen bu seyâhat esnâsında da hem karşılaştığı âlimlerden çeşitli ilimler tahsil etmiş hem de Konya'da vaaz ve sohbet halkaları oluşturmuştur.⁶

Konya'da nâmını duyduğu ve daha sonra mürşidi olacak II. Hacı Bostan Çelebi'nin (ö. 1117 h./1705 m.) hocası Elmalılı Halil Efendi'nin tedrîsinde bulunmak istemiştir. Fakat Elmalılı Halil Efendi'nin Konya halkının tutumundan rahatsız olarak Kösec Ahmed Dede'ye yönelmesiyle Mustafa Sâkib Dede de Kösec Ahmed Dede'nin mürîdânı arasına karışmıştır. Kösec Ahmed Dede'nin taht-ı terbiyesinde *Füsûs* okuduğu nakledilmektedir.⁷

Buradaki tahsîli sona erdikten sonra İstanbul'a giderek, Fâtih Câmiî'nde altı ay kadar vazîfe yapmış, fakat kendisinde beliren bir hastalık sebebiyle, tedâvi maksadıyla Bolu'ya gitmiştir.⁸

Bolu'dan tekrar İstanbul'a avdetinde ise, Mevlevîliğe intisâb etmiş ve Edirne'ye giderek Neşâtî Dede'nin (ö. 1085 h./1674 m.)⁹ talebesi olan Seyyid Muhammed Dede'nin¹⁰ yanında çile çıkararak "Dede" ünvanını almıştır. Galata Mevlevihânesi'ne gelerek Gavsî Dede'nin (ö. 1109 h./1691-92 m.) taht-ı terbiyesinde *Mesnevî* tâlim etmiştir. Daha sonra ise, Nesîb Dede (ö. 1126 h./1714 m.), Hasîb Dede (ö. 1132 h./1719 m.), Lebîb Dede (ö. 1126 h./1714 m.), Vehbî Dede (ö. 1112 h./1700 m.) ve Müneccim Ah-

3 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 7/a

4 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 12/b

5 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 14/a

6 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 14/b

7 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 16/b

8 Ahmed Hâlis Dede, *Tufeyl-i Menâkıb*, vr. 18/b

9 Neşâtî Dede için bkz. Mustafa Sâkib Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, (Matbaa-yı Vehbiyye, 1866), c. II, s. 96-99

10 Seyyid Muhammed Dede için bkz. Mustafa Sâkib Dede, *Sefîne*, c. II, s. 140-143

